

## تحلیلی بر علل شکل‌گیری مهاجرت معکوس در نواحی روستایی شهرستان بینالود

مریم قاسمی\*، استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه فردوسی مشهد

جعفر جوان، استاد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه فردوسی مشهد

زهرا صابری، دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه حکیم سبزواری

### چکیده

علاوه بر جریان غالب مهاجرت از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به بزرگ، طی سالهای اخیر جریان وارونه‌ی مهاجرت از شهرها خصوصاً کلانشهرها به نواحی روستایی پیراشهری شکل گرفته است. هدف کلی تحقیق حاضر تحلیل علل شکل‌گیری مهاجرت معکوس به نواحی روستایی شهرستان بینالود در استان خراسان رضوی است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و شالوده مطالعه مبتنی بر تکمیل پرسشنامه در ۸ روستای نمونه است. ضریب پایایی کرونباخ ۰.۸ حاکی از سطح بالای اعتماد پرسشنامه است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون تی استیودنت و تحلیل عاملی در نرم‌افزار SPSS و جهت ترسیم نقشه از نرم‌افزار Arc Gis بهره گرفته شده است. واحد تحلیل ۱۶۵ خانوار مهاجر بوده که ۲۵ متغیر در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای را پاسخ داده‌اند. از دیدگاه مهاجران علل اصلی شکل‌گیری جریان مهاجرت معکوس در بعد طبیعی «آب و هوای مناسب» با میانگین ۲.۸۵، در بعد اقتصادی «ضرورت شغلی و نزدیکی به محل کار» با میانگین ۲.۶۳ و در بعد اجتماعی «برخوردار بودن روستا از خدمات و امکانات» با میانگین ۲.۲۲ می‌باشد. همچنین تحلیل عاملی ۲۵ متغیر شناسایی شده موثر در مهاجرت معکوس را ذیل ۷ مولفه اصلی- به ترتیب شامل عوامل زیرساختی، اقتصادی، زیست محیطی، فرهنگی، تعلق مکانی، بازنشستگی، و مسکن- تلخیص نمود که عوامل اول تا هفتم هم‌رشته ۶۹.۲۸ درصد از مجموع واریانس مهاجرت معکوس را توضیح داده است. نتایج مطالعه وجود ارتباط تنگاتنگ و بسیار نزدیک بین کلانشهر مشهد و روستاهای شهرستان بینالود و تحولات کارکردی گسترده در این شهرستان را تأیید می‌نماید.

### واژگان کلیدی

مهاجرت معکوس، شهر مشهد، روستا، شهرستان بینالود، تغییرات کارکردی

## مقدمه

شکل غالب مهاجرت در کشورهای جهان سوم من جمله ایران، حرکت یک سویه و عموماً بدون بازگشت روستائیان به شهرها است، اما طی دهه اخیر در نواحی روستایی کشور الگوی دیگری از مهاجرت تحت عنوان مهاجرت معکوس شکل گرفته است. به طوری که در نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ تعداد مهاجرین معکوس (شهر به روستا) بیش از مهاجرت روستا-شهری بوده است. طی این دوره تعداد افرادی که از شهر به روستا مهاجرت کرده اند ۷۵۵۵۴۶ نفر و تعداد افرادی که از روستا به شهر مهاجرت داشته اند ۶۵۵۲۵۱ نفر بوده است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰، مرکز آمار ایران). در واقع مهاجرت معکوس در این دوره برخلاف دوره های قبل بیش از ۱۰۰ هزار نفر بیشتر از مهاجرت روستا به شهر بوده است. از آنجا که هرگونه سیاست‌گذاری و آینده‌نگری در نواحی روستایی با ساختار جمعیت به طور مستقیم و غیرمستقیم ارتباط پیدا می‌کند، تحلیل الگوهای جابه‌جایی جمعیت و عوامل موثر بر آن اهمیت به‌سزایی دارد. از این رو تحقیق حاضر به بررسی علل شکل‌گیری مهاجرت معکوس در نواحی روستایی می‌پردازد. منطقه مورد بررسی شهرستان بینالود<sup>۱</sup> است که به دلیل ویژگی‌های طبیعی و موقعیت عملکردی از شرایط ویژه و قابل تأملی به طور عام در سطح منطقه و به طور خاص در ارتباط با موضوع تحقیق برخوردار است که عبارتند از:

- منطقه مورد مطالعه از نظر موقعیت استقرار، در حومه فعال و دگرگون‌شونده کلان‌شهر مشهد قرار دارد. به دلیل نزدیکی به مشهد (بین ۳۰ تا ۱۲۰ دقیقه سواره)، سابقه دام‌داری، قابلیت باغداری، زیرساخت‌های توسعه صنعتی و نظایر آن؛ دارای قابلیت‌های متنوع عملکردی در زمینه‌های باغداری، گردشگری، دام‌داری، صنعتی و استقرار تاسیسات و تجهیزات بزرگ شهری و نیز توسعه بیلاقی و شهرک‌های خوابگاهی است.
- این منطقه از نظر ساختار طبیعی و ویژگی‌های اقلیمی با شهر مشهد (به دلیل اختلاف ارتفاع با مشهد) متفاوت بوده علاوه بر این به دلیل استقرار در فضای مجموعه شهری مشهد و تقسیم کار در فضای اقتصادی مجموعه شهری، عمده‌ترین گردشگاه طبیعی و ناحیه بیلاقی کلانشهر مشهد محسوب می‌گردد.
- در محدوده مطالعاتی دو کانون شهری و تعداد زیادی کانون‌های روستایی و مراکز فعالیت‌های کشاورزی قرار دارد که در دو دهه اخیر تحت تاثیر قابلیت گردشگری دچار توسعه ناموزون اقتصادی اجتماعی شده‌اند. تبدیل روستاها به مناطق بیلاقی، تبدیل باغ‌ها به مراکز خدمات گردشگری، فروش اراضی کشاورزی برای احداث ویلاها و مجموعه‌های گردشگری و... ساختار جمعیتی و نظام اشتغال در منطقه را دگرگون ساخته است.
- منطقه مورد بررسی از نظر نوع کاربری‌ها، تقاضا برای عملکردهای جدید، ویژگی‌های طبیعی و فعالیت‌های گردشگری به سه ناحیه حومه شهری، روستا-شهری و کوهستانی قابل تقسیم‌بندی است، توسعه زیرساخت‌ها به ویژه شبکه ارتباطی، آب، برق، انرژی و گسترش خدمات عمومی و

<sup>۱</sup> . لازم به ذکر است علی‌رغم اینکه نام رسمی این شهرستان در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ و سالنامه های آماری مرکز آمار ایران «بینالود» می باشد، اما ساکنین و فرمانداری شهرستان و استانداری استان خراسان رضوی در مکاتبات رسمی از نام «طرقبه شانديز» استفاده می کنند. لذا در حال حاضر عنوان غیر رسمی این شهرستان طرقبه شانديز است.

- رفاهی در ناحیه حومه شهری با شدت در جریان است. در حالی که در نواحی میانی و کوهستانی میزان تغییر و تحولات هنوز کند و آرام است.
- این شهرستان با تقاضای بالای زمین در جهت عملکردهای متنوع گردشگری، صنعتی، دامداری، شهرک‌سازی و غیره مواجه است. گرایش شدید برای احداث ویلا و تقویت و احداث شهرک‌های مسکونی در این شهرستان به عنوان حومه بیلاقی مشهد بر بالابودن تقاضای بالای زمین دامن می‌زند به طوری که طی چند سال اخیر نرخ ساخت و ساز در بخش شاندیز بیشتر از شهر مشهد بوده است.
  - ایجاد فرصت‌های شغلی در عرصه‌های جدید (گردشگری و خدمات وابسته)، از جمله زمینه اشتغال در بخش‌های مدیریت و کار در مراکز اقامتی و پذیرایی و تفریحی، ایجاد اشتغال در بخش حمل‌ونقل و ساختمان‌سازی، شکل‌گیری فعالیت‌های ویژه زنان در زمینه صنایع دستی و خانگی، توسعه باغداری و دامداری و پرورش آبزیان به منظور تامین نیاز متنوع گردشگران و ارسال مازاد آن به کلانشهر مشهد و همچنین وجود فرصت‌های شغلی در بخش صنعت به دلیل گسترش کاربری‌های صنعتی پس از اشباع اراضی شهرک صنعتی توس، به ویژه در حاشیه محور شاندیز (به عنوان اراضی بلافضل شهرک صنعتی) (مهندسی مشاور بافت شهر، ۱۳۸۱)
- در مجموع این شهرستان به علت استقرار در فضای فعالیتی کلانشهر مشهد، موقعیت ویژه به عنوان حومه بلافضل مشهد، دسترسی به بازار مصرف گسترده و متنوع مشهد و از سوی دیگر توسعه روزافزون کالبدی شهر مشهد و تشدید پیچیدگی و تنوع مناسبات اقتصادی و اجتماعی آن، از خصوصیات و مطلوبیت‌های عملکردی ویژه و مختلفی برخوردار گردیده به طوری که طی سالهای اخیر جریان مهاجرت معکوس به سکونتگاههای شهری و روستایی این شهرستان در اشکال دائمی و موقت شکل گرفته است.
- نظریه پردازان در «رویکردهای اقتصادی مهاجرت» معتقدند وقتی شهرنشینان در شرایطی (در روستا) هم وزن شرایط کنونی خودشان (در شهر) قرار می‌گیرند و در عین حال می‌توانند از آرامش و هوای سالم، تغذیه جسمی و روحی مناسب برخوردار باشند روستاها را جایگاهی بهتر در نظر خواهند گرفت و پدیده مهاجرت معکوس شکل می‌گیرد. این تحقیق در چارچوب رویکرد مذکور با توجه به وجود ارتباط تنگاتنگ بین کلانشهر مشهد و روستاهای شهرستان ضمن بررسی چگونگی این تحرک و جابجایی بین نواحی شهری خصوصا کلانشهر مشهد و نواحی روستایی این شهرستان سعی در شناسایی و تحلیل عمده‌ترین علل شکل‌گیری جریان مهاجرت معکوس به روستاهای این شهرستان دارد. بر اساس موارد مطرح شده سوال اساسی تحقیق بدین صورت مطرح می‌گردد: علل اصلی مهاجرت‌های معکوس به نواحی روستایی شهرستان بینالود چیست؟ لازم به ذکر است با توجه به این که تحقیق حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است فرضیه مطرح نمی‌گردد.

#### محدوده مورد مطالعه

شهرستان بینالود با مساحت ۱۳۰۰ کیلومتر مربع در غرب و شمال‌غربی شهر مشهد واقع می‌باشد. این شهرستان تا پائیز ۱۳۸۶ یکی از بخش‌های شهرستان مشهد بوده است، بر اساس اصلاحات تقسیماتی دهستانهای طرقله و شاندیز به انضمام دو دهستان جدید به نامهای ابرده و جعفرق در بخش طرقله، تحت

عنوان «شهرستان بینالود» از شهرستان مشهد جدا شدند. این شهرستان از غرب و جنوب غربی به رشته کوه بینالود محدود گردیده و دارای متوسط ارتفاع ۱۴۰۰ متر از سطح دریا است. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری از ۲ بخش طرقله و شانديز و ۴ دهستان طرقله، شانديز، ابرده و جغرق تشکیل شده است، در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۱ دارای ۵۱ آبادی بوده است که تعداد ۲۴ آبادی با مرکزیت شهر طرقله در بخش طرقله و ۲۷ آبادی با مرکزیت شهر شانديز در بخش شانديز قرار دارد. جمعیت شهرستان بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ معادل ۵۸۴۸۳ نفر می باشد که از این تعداد ۳۱۳۳۲ نفر (معادل ۵۳.۵۷٪) در روستاها و ۲۷۱۵۱ نفر (معادل ۴۶.۴۳٪) در نواحی شهری شهرستان زندگی می کنند. لازم به ذکر است در سال ۱۳۹۰، ۶۵.۶ درصد جمعیت روستایی شهرستان در بخش شانديز و ۳۴.۴ درصد در بخش طرقله ساکن بوده اند.

### روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است، جهت گردآوری اطلاعات از روش اسنادی و میدانی (مصاحبه و تکمیل پرسش نامه) استفاده شده است، به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار SPSS و جهت ترسیم نقشه از نرم افزار Arc Gis استفاده شده است. واحد تحلیل خانوار مهاجران بازگشتی بوده که منطبق بر اهداف تحقیق پرسشنامه خانوار مهاجر تهیه و سؤالات در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای طراحی گردید پرسشنامه شامل مقولاتی است که علل شکل گیری مهاجرت معکوس را پس از مطالعات کتابخانه ای و مصاحبه با دهیاران در ۲۵ متغیر مورد بررسی قرار می دهد. در زمینه روایی و اعتبار ابزار گردآوری داده‌ها، پس از اصلاحات صاحب نظران، پرسشنامه نهایی تنظیم گردید و با توزیع به نمونه‌ای ۳۰ نفری (پیش آزمون) پایایی آن به دست آمد. ضریب آلفای کرونباخ با حذف یک گویه در بعد اجتماعی (نیاز به استراحت در روستا) به سطح قابل قبول رسید که حاکی از سطح بالای اعتماد (پایایی) پرسشنامه می باشد (جدول ۲).

جدول (۱) ضریب پایایی سازه های پرسشنامه تحقیق.

بعد	تعداد گویه	Cronbach's Alpha
علل اقتصادی مهاجرت	۱۰	۰.۷۱
علل اجتماعی مهاجرت	۱۱	۰.۸۰
علل طبیعی مهاجرت	۴	۰.۸۰

جامعه آماری این پژوهش «سکونتگاههای روستایی شهرستان بینالود بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰» می باشد. در این سرشماری شهرستان بینالود دارای ۵۱ آبادی ساکنه بوده است که از این تعداد ۴۱ آبادی، جمعیت بیش از ۲۰ خانوار داشته اند. با استناد به نتایج سرشماری های نفوس و مسکن ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰، تعداد ۸ روستا به شرح جدول ۲ انتخاب شدند، این روستاها ۶۳.۱۲ درصد جمعیت روستایی شهرستان در سال ۱۳۹۰ را به خود اختصاص داده اند و در مقایسه با سایر روستاهای شهرستان از افزایش جمعیت و مهاجرپذیری درخور توجهی برخوردار بوده‌اند، لازم به ذکر است که کارشناسان فرمانداری شهرستان نیز این روستاها را مقصد مهاجرت معکوس عنوان نمودند. به منظور تعیین حجم خانوارهای نمونه به کمک دهیاران روستاهای مورد بررسی تعداد مهاجرین معکوس در هر یک از روستاهای نمونه برآورد گردید. همان

گونه که در جدول مشاهده می شود روستاهای نمونه در سال ۱۳۹۱ دارای ۱۰۴۰ خانوار مهاجر معکوس بوده اند. جهت تعیین حجم خانوار نمونه از فرمول کوکران به شرح ذیل استفاده گردید و سپس حجم نمونه هر یک از روستاهای مورد بررسی بر اساس قاعده تسهیم به نسبت تعیین شد.

$$n = \frac{\frac{(1/96)^2 \times 0.5 \times 0.5}{(0/07)^2}}{1 + \frac{1}{1040} \left( \frac{(1/96)^2 \times 0.5 \times 0.5}{(0/07)^2} - 1 \right)} \approx 165$$

جدول (۲) روستاهای نمونه تحقیق و حجم خانوارهای نمونه به همراه اطلاعات تکمیلی.

نمونه هر روستا	مهاجرین معکوس به خانوار ۱۳۹۲	خانوار ۱۳۹۰	نرخ رشد جمعیت	جمعیت ۱۳۹۰	جمعیت ۱۳۸۵	آبادی	دهستان
۸	۵۰	۱۱۳۵	۷.۸۴	۴۰۶۵	۲۷۸۷	ویرانی (نورآباد)	شاندیز
۴۷	۳۰۰	۱۰۷۸	۱۰.۵۵	۳۵۵۳	۲۱۵۲	ابرده علیا	ابرده
۳۵	۲۲۰	۸۰۸	۶.۵۷	۲۹۸۴	۲۱۷۱	زشک	ابرده
۱۱	۷۰	۷۶۷	۳.۵۶	۲۴۵۹	۲۰۶۴	جاغرق	جاغرق
۲۹	۱۸۰	۵۰۹	۲.۶۹	۱۷۹۴	۱۵۷۱	چاهشک	شاندیز
۱۶	۱۰۰	۵۶۹	-۱.۹۲	۱۷۶۴	۱۹۴۴	حصار گلستان	طرقبه
۸	۵۰	۴۴۵	۱.۷۹	۱۵۸۸	۱۴۵۳	سر اسباب	شاندیز
۱۱	۷۰	۴۵۵	۱۰.۸۷	۱۵۷۰	۹۳۷	حصار سرخ	شاندیز
۱۶۵	۱۰۴۰	۵۷۶۶	-	۱۹۷۷۷	۱۵۱۶۴	جمع	

محاسبه و استخراج بر اساس: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰.

همان گونه که در جدول ۲ مشاهده می شود نرخ رشد ۵ ساله کلیه روستاها به استثنای روستای حصار گلستان رقم بالایی را نشان می دهد. روستای «حصار سرخ» در بخش شاندیز دارای نرخ رشد ۱۰.۸ و روستای «ابرده علیا» در بخش طرقبه دارای نرخ رشد ۱۰.۵ بوده است. روستای حصار در سال ۱۳۹۲ دارای ۳۲۰۰ نفر جمعیت بوده حال آنکه این روستا در سال ۱۳۹۰ دارای ۱۷۶۴ نفر بوده است. این امر بیانگر جمعیت پذیری بالای این روستا بعد از سال ۱۳۹۰ (طی دو سه سال اخیر) بوده است به همین دلیل این روستا به عنوان یکی از روستاهای تحقیق مورد بررسی قرار گرفت.

### پیشینه و مبانی نظری

از برگشت جمعیت یا جریان ضد شهرنشینی با عنوان مهاجرت معکوس نام برده می شود، این نوع مهاجرت یعنی مهاجرت از شهر به روستا شامل کارشناسان و کارمندان دائم و افرادی می گردد که به علت مشکلات فراوان شهری اقدام به چنین مهاجرت‌هایی می کنند (لوکاس، ۱۳۸۱: ۱۶۶). مهاجرت معکوس را می توان حالتی از حالات «شهرگرایی نواحی روستایی» قلمداد کرد، چرا که شهرگرایی حومه ها و نواحی روستایی

فرایندی اجتماعی است که شامل گسترش ایده ها و شیوه های زندگی شهری در نواحی روستایی بوده و مشخص ترین حالت آن، حرکت جمعیت از شهرها به نواحی روستایی است (Pacion, 1985: 183). از آنجا که شکل گیری جریان مهاجرت معکوس عمدتاً در ارتباط با روستاهای پیرامون شهرها خصوصاً کلانشهرها است، مطالعات چندی در کشور در قالب روابط متقابل عملکردی شهر و روستا (خصوصاً روستاهای خوابگاهی پیرامون کلانشهرها) انجام پذیرفته است که به صورت پراکنده و مختصر به موضوع مهاجرت معکوس پرداخته اند. در جدول زیر مقالاتی مورد بررسی شد قرار گرفت که به صورت مجرد به موضوع مهاجرت معکوس پرداخته اند. در این زمینه تحقیقات محدودی در نواحی مختلف کشور، در سطوح مختلف مشاهده گردید، اما بررسی در پژوهش های انجام شده در کشورهای مختلف حاکی از وجود پژوهش های متعددی در این زمینه خصوصاً در کشورهای چین، ایرلند و امریکا دارد که در جدول ۳ به برخی از این مطالعات و نتایج اشاره می شود:

جدول (۳) ادبیات تحقیق پیرامون مهاجرت معکوس به نواحی روستایی.

نویسنده و سال انتشار	عنوان مقاله	یافته ها
سعید غلامی باغی (۱۳۸۴)	ارزیابی آثار اقتصادی و اجتماعی مهاجرت روستایی و مهاجرت معکوس (پایان نامه)	نتایج این تحقیق نشان می دهد کسب شغل به عنوان مهمترین عامل مهاجرت به شهر و کسب مسکن مناسب به عنوان مهم ترین عامل بازگشت به روستا در استان همدان بوده است.
رسول ربانی و همکاران (۱۳۸۹)	بررسی علل انگیزه های مهاجرت معکوس و تاثیر آن بر توسعه ی اجتماعی و اقتصادی (شهرهای تنکابن و رامسر) (مقاله)	نتایج پژوهش نشان می دهد که ارتباطی مثبت بین متغیرهای تعلق بومی و درآمد با انگیزه مهاجرت معکوس و ارتباطی منفی بین مسافت و انگیزه مهاجرت معکوس وجود دارد. رابطه ی بین انگیزه مهاجرت معکوس و توسعه ی اجتماعی و اقتصادی نیز مثبت و معنادار با این متغیرهای تعریف شده است.
سیدحسن مطیعی لنگرودی و همکاران (۱۳۹۰)	تاثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (شهرستان آق قلا) (مقاله)	مهاجرت موقت نیروی جوان روستایی مهمترین راهبرد بکار رفته در اداره ی زندگی بوده است و پس از کسب مهارت و بازگشت به نواحی روستایی، تفاوت چشمگیری در سرمایه های انسانی، مالی، اجتماعی افراد رخ داده است.
مجید ظاهری (۱۳۹۰)	تحلیل بر تاثیرات متقابل فضایی کلانشهر تبریز و روستاهای خوابگاهی پیرامون با تاکید بر مهاجرت معکوس و عوامل تاثیرگذار بر آن (مقاله)	نتایج ضمن تصریح بر وجود ارتباط تنگاتنگ و بسیار نزدیک بین کلانشهر تبریز و روستاهای خوابگاهی مورد مطالعه در شکل گیری مهاجرت معکوس، بر تاثیرگذاری بیشتر عوامل تامین زمین و مسکن ارزان در روستا و نزدیکی به محل کار و فعالیت تاکید می کند.
شایان حمید و مودودی، مهدی (۱۳۹۱)	تغییرات کارکردی موثر بر جمعیت پذیری بخش شانندیز مشهد	مطالعه تطبیقی حاکی از برتری معنادار روستاهای مهاجرفرست نسبت به روستاهای مهاجرپذیر از نظر رشد کلی، اشتغال، گردشگری، کارکردهای خرده فروشی، صنایع چوب و ... دارد در واقع شاخص های انسانی و اقتصادی در فرایند جذب جمعیت این بخش موثر بوده است.
Boyle, P.; Halfacree, K. (1998)	Migration into rural areas: theories and issues. (book)	این کتاب به برخی از تئوری هایی که می تواند به درک مهاجرت های شهری-روستایی در کشورهای غربی کمک کند می پردازد. در رشته های جغرافیا، جامعه شناسی و روانشناسی کاربرد داشته و به

بیان نمونه هایی از انگلستان، اروپا، استرالیا و امریکا می پردازد.		
مهاجرت نیروی کار شهری به همراه سرمایه فیزیکی و انسانی (مهارت ها) موجب دگرگونی تکنیکی روستا خواهد شد. بهبود مهارت مهاجران بازگشتی از شهر و توانایی کارآفرینی این افراد مهمتر از پس انداز آنها است.	Urban labour-force experience as a determinant of rural occupation change: evidence from recent urban - rural return migration in China.(article)	Zhongdong Ma (2001)
این مقاله به تحلیل عوامل موثر بر مهاجرت معکوس و رفتار اقتصادی مهاجران می پردازد. ۱. مهاجرت معکوس محدود است و مهاجرت روستا-شهری غلبه دارد. ۲. هر دو عوامل دافعه و جاذبه بر تصمیم به مهاجرت بازگشتی موثر است. ۳. مهاجران بازگشتی برخلاف محلی ها سرمایه گذاری قابل توجهی در سرمایه تولید محصول انجام می دهند و نقش زیادی در فرایند مدرنیزاسیون روستا دارند.	Causes and Consequences of Return Migration: Recent Evidence from China. (article)	Yaohui Zhao (2002)
این مطالعه به تحلیل رضایت مهاجران بازگشتی از سکونت در روستا در کشور امریکا می پردازد. نتایج نشان داد مهاجران به طور کلی از سکونت در روستا راضی بوده اما رضایتمندی آنها بر اساس گروه سنی و ویژگی های اجتماعی افراد متفاوت است.	Urban-Rural Migration in the USA: An Analysis of Residential Satisfaction. (article)	Holly Barcus (2004)
تمرکز مقاله روی مهاجرانی بازگشتی به نواحی روستایی ایرلند است که بخش قابل توجهی از زندگی خود را در مراکز بزرگ شهری بریتانیا و امریکا گذرانده اند، یافته ها حاکی از آمیخته بودن شهرگرایی نواحی روستایی با مفهوم خانواده است علاوه بر این زندگی روستایی پیچیدگی های خاصی برای مهاجران بازگشتی دارد.	The 'green green grass of home'? Return migration to rural Ireland.(article)	Caitríona Ní Laoire (2007)
این مقاله با استفاده از شواهد تجربی در غرب ایرلند به بررسی مفاهیم کلیدی در درک مهاجرت معکوس از یک سو و تاثیر زمینه ای روستا در شکل-گیری مهاجرت معکوس می پردازد.	The rural as a return migration destination. (article)	Farrell, M.; Mahon, M.; McDonagh, J. (2012)
هدف مقاله بررسی تاثیر مهاجرت بازگشتی بر انتخاب شغل در نواحی روستایی چین است. مهاجرت معکوس اثر مثبت قابل توجهی بر دستمزد فعالیت های کارگری دارد. اما بر فعالیت های کارآفرینی اثر منفی می گذارد.	Self-employment or wage-employment?: On the occupational choice of return migration in rural China. (article)	Wang ZiCheng; Yang WeiGuo (2013)
این مقاله به بررسی الگوهای مهاجرت داخلی ایرلند شمالی به ویژه مهاجرت شهر-روستا در ارتباط با مراحل مختلف دوره عمر می پردازد. نتایج نشان می دهد که سن در تحرک افراد از شهر به روستا موثر است. افراد جوان (که تشکیل زندگی داده اند) تمایل بیشتری جهت مهاجرت دارند. دلیل این امر سیاست های موفق برنامه ریزی روستایی و سنت های خانوارهای کشاورز است.	A life course perspective on urban-rural migration: the importance of the local context. (article)	Stockdale, A.; Catney, G. (2014)

بررسی مطالعات حاکی از آن است که دلایل مهاجرت بازگشتی به نواحی روستایی عمدتاً اقتصادی، بوم شناختی و در ارتباط با کیفیت زندگی است. لازم به یادآوری است مهاجرت معکوس در ایران سنخ دیگری از مهاجرت معکوس در کشورهای پیشرفته است، در کشورهای پیشرفته ساکنین شهرها عمدتاً از مشکلات بزرگتر مراکز شهری به دنیای قابل اداره تر، و سالم تر حاشیه سوق داده می شوند، اما در کشورهای جهان سوم عمدتاً دسترسی به فرصت های شغلی، مسکن ارزانتر و ... موجب جابه جایی جمعیت از شهرها به سکونتگاههای روستایی می گردد. چنانچه در اغلب تحقیقات انجام شده در کشور تامین زمین و مسکن ارزان قیمت در روستا و نزدیکی به محل کار و فعالیت به عنوان مهمترین علل شکل گیری مهاجرت های معکوس و بازگشتی مطرح شده است.

بررسی مبانی نظری حاکی از دو رویکرد نظری مهم در خصوص مهاجرت معکوس است که «رویکردهای نظری اجتماعی» مهاجرت شامل نظریه سیستمی مهاجرت و نظریه کارکردگرایی است که در این بررسی جای نمی گیرد و تنها به «رویکردهای نظری اقتصادی» مهاجرت تکیه می گردد، که عمده ترین انگیزه های مهاجرت را انگیزه های اقتصادی می داند.

الف- نظریه سرمایه انسانی و هزینه فایده یا اختیار عاقلانه مبتنی بر هزینه و فایده: در این نظریه فرض اساسی این است که افراد وقتی تصمیم به مهاجرت می گیرند که فایده مهاجرت کردن به هزینه آن افزونی داشته باشد. فایده مهاجرت در ارزش درآمد بالقوه پس از مهاجرت در مقایسه با درآمد کنونی است. فایده های غیرپولی نظیر ترجیح برای زندگی در یک روستا نیز در قلمرو این نظریه قرار دارد. طبق این نظریه می توان انتظار داشت که افراد مسن بیشتر تمایل به مهاجرت به روستاها را خواهد داشت و ضمناً هزینه روانی برای این افراد کمتر بوده و آگاهی بیشتر آنها از مقصد باعث کاهش هزینه های روانی شده است (لهسایی زاده، ۱۳۶۸: ۲۲۲). اقتصاددانان معتقدند که فرد مهاجر به عنوان عامل مهاجرت، عملکرد خود را در قالب اصل هزینه- فایده ارزیابی می کند و در این بخش کلیه هزینه های متصور اعم از هزینه های ملموس و غیرملموس (مانند هزینه پیدا کردن کار، هزینه مسافرت، هزینه های انطباق با محیط و نظایر آن) را در نظر می گیرد و در صورتی که فایده ای بیش از هزینه بر آن مرتبط باشد به مهاجرت اقدام می کند (زنجان، ۱۳۸۰: ۱۲۱). بر این اساس کاهش هزینه های پولی مهاجرت به واسطه امکان به وجود آمدن حمل و نقل فعال به نرخ مهاجرت معکوس می افزاید.

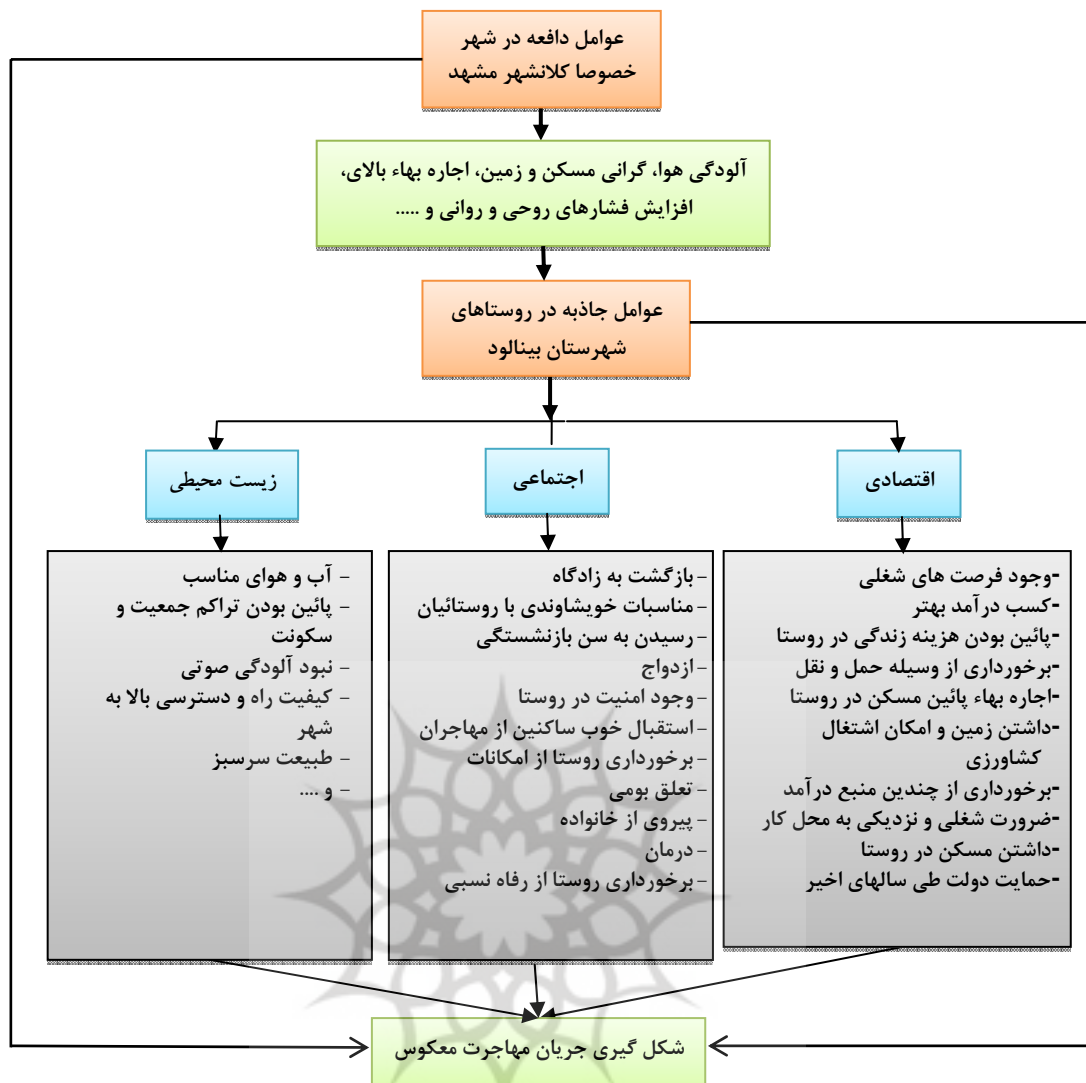
همچنین فاوست به ترسیم ماتریس هزینه- فایده مهاجرت پرداخته و تصمیم به مهاجرت را تابعی از هزینه ها و منافع آن می داند. به نظر او بین دلایل و انگیزه های شخصی و ویژگی های ساختاری در ابعاد اجتماعی و اقتصادی با ارزش های مورد انتظار از مهاجرت رابطه وجود دارد. بر این اساس می توان دریافت که داشتن شغل، مسکن و محل سکونت بهتر در روستا، آرامش و استراحت که به سود فرد است، تاثیر مثبتی بر میزان مهاجرات معکوس از شهر به روستا داشته باشد.

ب- نظریه درآمد انتظاری: در این نظریه تصمیم برای مهاجرت بستگی به برداشت از درآمد انتظاری در محل مقصد دارد (با یکسان کردن درآمد انتظاری شهر و روستا) و در عین حال به علت نبودن فاصله درآمد بین شهر و روستا، افراد بیشتری جذب روستاها از شهرها می شوند، زیرا افراد به سردرگمی های کمتری، به درآمدی برابر با جایی که قبلاً بودند و سرشار از دل مشغولی و شلوغی بوده است می رسند (لهسایی زاده، ۱۳۶۸: ۲۲۵).



در واقع وقتی شهرنشینان در شرایطی (در روستا) هم وزن شرایط کنونی خودشان (در شهر) قرار می گیرند و در عین حال می توانند از آرامش و هوای سالم تغذیه جسمی و روحی مناسب داشته باشند روستاها را جایگاهی بهتر در نظر خواهند گرفت و پیامد مهاجرت معکوس شکل می گیرد (ربانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۴). لازم به ذکر است بسیاری از تعاریف دلایل اقتصادی را در شکل گیری مهاجرت معکوس مورد تاکید قرار می دهد مانند: مهاجرت معکوس واکنشی نسبت به ایجاد جذابیت در مناطق روستایی قلمداد می شود که این جذابیت از طریق ایجاد درآمد در فعالیت هایی مانند دامداری، یا کشاورزی، بازنشستگی و گاهی اوقات ناشی از مشکلات زندگی شهری پدید می آید (Okali, Okpara & Olawoye, 2001: 55).

بررسی ها نشان می دهد شهرستان بینالود در زمینه فرصت های شغلی دارای شرایط خاص و منحصر به فردی است به طوری که در حال حاضر بیش از ۲۰۸ واحد صنعتی در شهرک صنعتی توس و ۳۵ واحد در روستای چاهشک (شاپان، مودودی، ۱۳۹۱: ۱۷۸)، بیش از ۴۰ واحد سنگ بری و بیش از ۲۵۰ کارگاه مرتبط با تولید مبلمان (چوب، رنگ آمیزی، منبت کاری و ...) در روستاهای ویرانی، ابرده علیا، حصار سرخ، چاه خاصه و ... فرصت های شغلی نسبتا مناسبی در بخش صنعت برای مهاجران فراهم آورده است که با توجه به ساخت و سازهای وسیع طی سال های اخیر در نواحی مختلف این شهرستان، شاغلین بخش صنعت ساختمان نیز اضافه می گردد. علاوه بر این مشاغل بخش خدمات نیز در این شهرستان از رونق زیادی برخوردار است. وجود بیش از ۱۵۰ واحد رستوران در روستاهای مورد بررسی، تعداد زیادی نمایشگاه و مغازه و وجود فرصت های شغلی متعدد در بخش حمل و نقل و ... فرصت مناسبی را جهت فعالیت در این زمینه فراهم نموده است. شکل ۱ شکل گیری مهاجرت معکوس در نواحی روستایی شهرستان بینالود با توجه به دافعه های شهری و جاذبه های موجود در نواحی روستایی این شهرستان (اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی) را نشان می دهد. به طور کلی مسائل و مشکلات موجود در نواحی شهری پیرامون این شهرستان خصوصا کلانشهر مشهد همچون گرانی زمین و مسکن، فشارهای روحی روانی، آلودگی هوا، بحران های شهری و ... به عنوان عوامل رانش در مبداء، و عوامل جاذبه نواحی روستایی این شهرستان همچون عوامل زیست محیطی (آب و هوای سالم، فاصله کم تا شهر مشهد و ...)، اقتصادی (ارزانی زمین و مسکن، اشتغال در بخش کشاورزی و باغداری، امکانات حمل و نقل و ...) و اجتماعی (تعلق بومی، رسیدن به سن بازنشستگی، آرامش روستا و ...) اشاره نمود که نتیجتا شهرنشینان را به سکونت در روستاهای این شهرستان با توجه به قابلیت هایی که دارند، سوق می دهد.



شکل (۱) مدل مفهومی تحقیق.

## یافته های تحقیق

## الف - یافته های توصیفی

از نظر سنی ۳۴.۸ درصد پاسخگویان بین ۳۰ تا ۴۰ سال داشته اند. بر اساس اظهارات دهیاران مهاجران شش روستای جاغرق، حصار، حصارسرخ، چاهشک، ویرانی، سرآسیاب و ابرده علیا، زوج های جوان<sup>۱</sup> هستند و در روستای زشک، بیشتر مهاجران افراد سالخورده و بازنشسته هستند که به دلیل آب و هوای مطلوب برای گذران دوران بازنشستگی اقدام به مهاجرت نموده اند. همچنین در روستای ابرده علیا و زشک، مهاجران عمدتا به صورت موقت و فصلی در روستا زندگی می کنند (فصل بهار و تابستان) و در ۵ روستای دیگر (جاغرق، چاهشک، حصار، سرآسیاب و ویرانی) مهاجران اسکان دائم دارند.

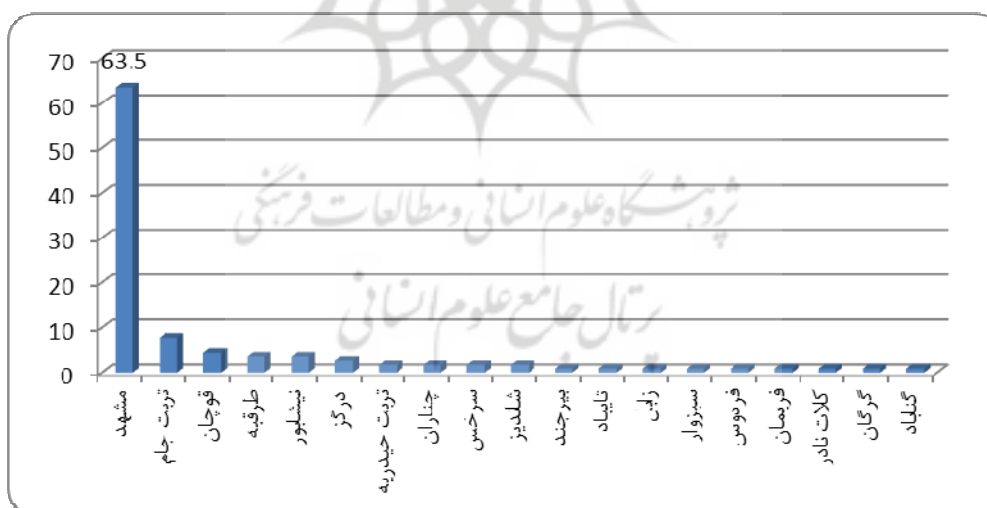
۸۹.۶ درصد پاسخگویان مرد ۱۰.۴ درصد پاسخگویان زن بوده اند. ۲.۶ درصد پاسخگویان دارای مدرک فوق لیسانس و بالاتر، ۲۳.۶ درصد افراد دارای مدرک فوق دیپلم و لیسانس، ۳۲.۲ درصد دارای مدرک دیپلم، ۱۹.۱

<sup>۱</sup> مطالعه Stockdale, A.; Catney, G (۲۰۱۴) در ایرلند شمالی نیز نشان می دهد افراد جوان (که تشکیل زندگی داده اند) تمایل بیشتری جهت مهاجرت معکوس داشته اند.

درصد افراد دارای مدرک سیکل و ۲۳.۵ درصد دارای مدرک ابتدایی بوده اند. ترکیب جنسی روستاهای مورد مطالعه نشانگر برتری تعداد مردان نسبت به زنان است و میانگین نسبت جنسی در روستاهای مورد بررسی ۱۰۵ مرد به ازای ۱۰۰ نفر زن می باشد. میانگین فاصله روستاهای نمونه تا نزدیکترین شهر (طرقبه یا شاندیز) ۸.۱۳ کیلومتر و میانگین فاصله ی روستاهای نمونه تا شهر مشهد ۲۱.۳۷ کیلومتر است.

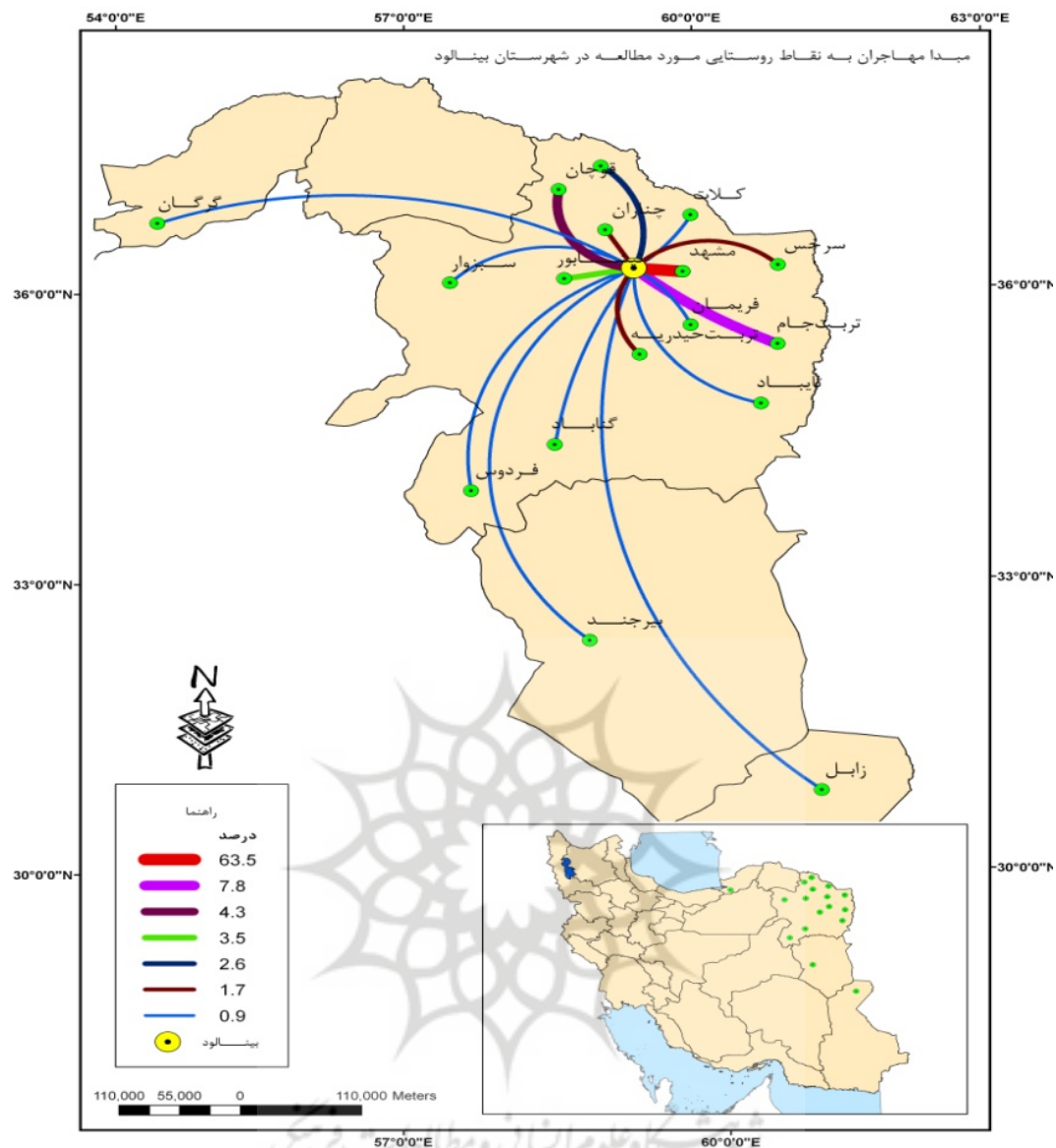
سال آغاز مهاجرت معکوس (بجز روستاهای چاهشک ۱۳۷۲ و ویرانی ۱۳۷۰) در دهه ی ۱۳۸۰ بوده است به طوری که سال آغاز مهاجرت معکوس در روستاهای ابرده علیا ۱۳۸۶، جاغرق ۱۳۸۰، حصار ۱۳۸۲، حصار سرخ ۱۳۸۶، زشک ۱۳۸۸ و سرآسیاب ۱۳۸۶ بوده است. همچنین ۵۱.۳ درصد مهاجرین بازگشتی مورد بررسی دارای مسکن ملکی و ۴۸.۷ درصد دارای مسکن استیجاری بوده اند.

نتایج تحقیق نشان می دهد که عمده مهاجران مبداء شهری داشته و از نواحی شهری به روستاهای این شهرستان مهاجرت نموده اند به طوری که مبداء ۶۳.۵ درصد افرادی که به روستاهای مورد مطالعه مهاجرت داشته اند، شهر مشهد بوده است<sup>۱</sup>. در این زمینه میانگین فاصله کم روستاهای مورد بررسی تا شهر مشهد (۲۷ کیلومتر، کمتر از نیم ساعت)، برخورداری از شبکه ارتباطی مناسب، و دقت در عواملی چون مبداء مهاجرت، محل اشتغال و ... همگی موید وجود ارتباط تنگاتنگ و بسیار نزدیک بین کلانشهر مشهد و روستاهای مورد مطالعه است. بررسی ها نشان می دهد بعد از شهر مشهد، شهر تربت جام با ۷.۸ درصد بیشترین فراوانی را از نظر مبداء مهاجران داشته است. شهرهای قوچان، طرقبه، نیشابور، درگز، تربت حیدریه و ... در رده های بعدی قرار دارند. همچنین مبداء استانی بیشتر افرادی که به روستاهای مورد مطالعه مهاجرت کرده اند استان خراسان رضوی و سپس خراسان جنوبی بوده است. نمودار ۱ و نقشه محل سکونت قبلی مهاجران بازگشتی این شهرستان را نشان می دهد.



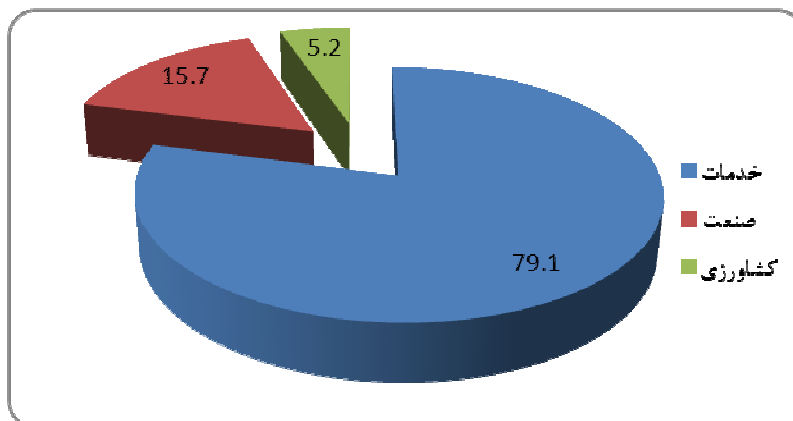
نمودار (۱) محل سکونت قبلی مهاجران بازگشتی روستاهای مورد بررسی به درصد ۱۳۹۲.

<sup>۱</sup>. لازم به ذکر است مهاجرت بازگشتی فرایندی است که بر اساس آن، افراد بعد از یک دوره اقامت طولانی مدت در سرزمین دیگر (مقصد) به سرزمین اولیه خود (مبداء) باز می گردند (مطیعی و همکاران، ۱۳۹۱ به نقل از فیلیپس و پاتر ۲۰۰۳) از آنجا که درصد زیادی از مهاجران نواحی روستایی شهرستان بینالود فاقد تعلق مکانی به سکونتگاههای روستایی این شهرستان بوده اند از واژه مهاجرت معکوس که عامتر بوده و شامل روستائیشینی شهری نیز می گردد استفاده شد.



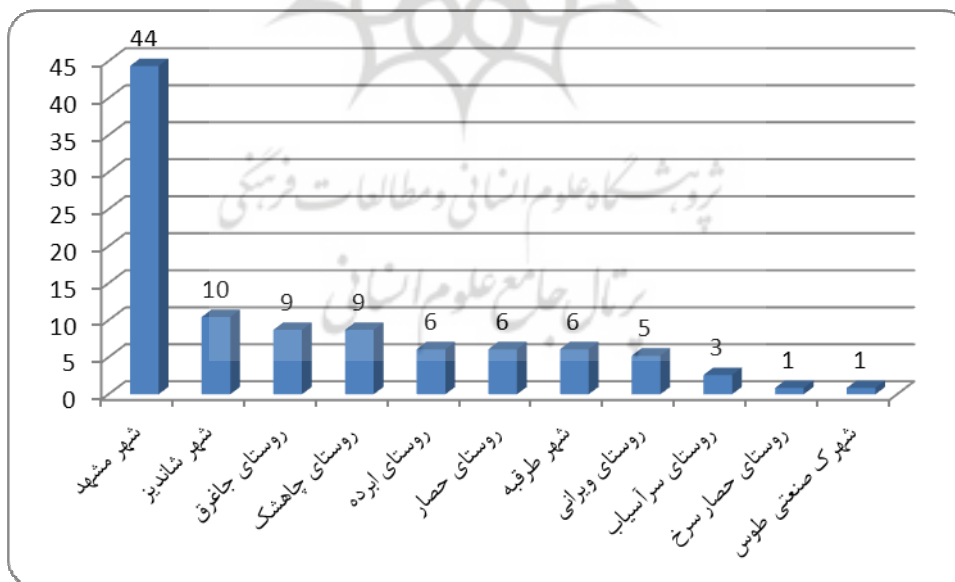
شکل (۲) مبدأ مهاجران بازگشتی روستاهای مورد بررسی ۱۳۹۲.

همان گونه که در نمودار ۲ مشاهده می شود ۷۹.۱ درصد مهاجران نواحی روستایی شهرستان بینالود شاغل در بخش خدمات بوده اند (کارگر ساختمان، راننده، کارمند عمدتاً در شهر مشهد و کارگری در رستوران های شهرستان بینالود). ۱۵.۷ درصد مهاجرین شاغل در بخش صنعت بوده اند. ایجاد صنایع و کارخانجات مختلف صنعتی در دو محور بزرگراه آسیایی مشهد- قوچان و جاده حسن آباد و کنار جاده شاندیز (صنایع سنگ و مبلمان) باعث جذب افراد زیادی برای اشتغال در این بخش شده است علاوه بر این به دلیل ساخت و ساز بالا در این شهرستان تعداد زیادی هم در صنعت ساختمان مشغول به کار می باشند. به همین دلیل بسیاری از افراد برای پیدا کردن شغل به این شهرستان مهاجرت نموده و با توجه به هزینه پائین اجاره مسکن در نواحی روستایی این شهرستان نسبت به شهر، در روستاهای این شهرستان مستقر شده اند. تنها ۵.۲ درصد پاسخگویان شاغل در کشاورزی بوده اند که اغلب آنها به دلیل داشتن زمین ارثی مشغول فعالیت باغداری می باشند.



نمودار (۲) شغل مهاجران بازگشتی در روستاهای مورد بررسی به درصد.

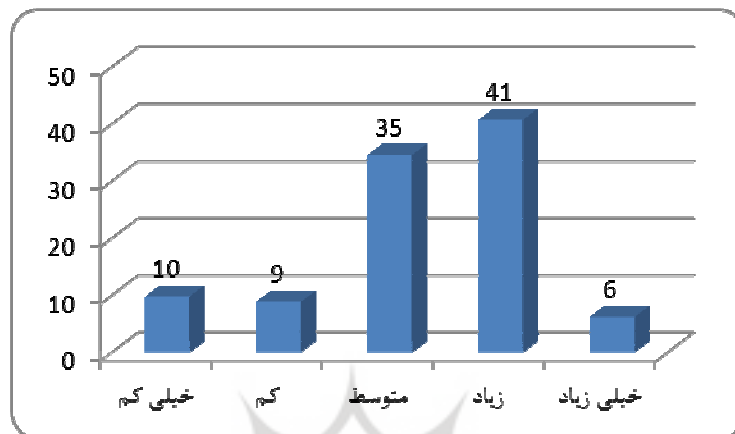
به طور کلی آمد و شدهای وسیع جمعیتی بین سکونتگاههای روستایی شهرستان بینالود و شهر مشهد بازتاب تحولات اقتصادی و در اصل ناشی از فرایند شهری شدن روستایی در این شهرستان است. به طوری که بر اساس نتایج تحقیق ۶۰ درصد مهاجران بازگشتی در نواحی شهری مشغول به کار بوده و ۴۰ درصد در روستا شاغل بوده اند. ۴۴.۳ درصد از افرادی که به روستاهای شهرستان بینالود مهاجرت کرده اند در «شهر مشهد» و ۱۰.۴ درصد در «شهر شاندیز» و ۶.۱ درصد در «شهر طرقبه» مشغول به کار بوده اند. بدیهی است در تحرک جمعیت شهر مشهد و سایر شهرها به روستاهای این شهرستان توسعه گسترده شبکه حمل و نقل در سطح شهرستان بینالود و برخورداری از وسیله نقلیه شخصی و ... بسیار نقش آفرین بوده است، زیرا افزایش ارتباطات منجر به افزایش پیوستگی کارکردی نواحی روستایی این شهرستان با شهر مشهد گردیده است.



نمودار (۳) محل اشتغال مهاجران بازگشتی روستاهای مورد بررسی به درصد.

همان گونه که نمودار ۴ مشاهده می شود، مهاجران به طور کلی از سکونت در روستا راضی بوده به طوری که ۴۷ درصد مهاجران میزان رضایت از زندگی در روستا را زیاد و خیلی زیاد و تنها ۱۹ درصد رضایتمندی خود

را کم و خیلی کم عنوان نموده اند. لازم به ذکر است رضایتمندی پاسخگویان بر اساس گروه سنی و ویژگی های اجتماعی متفاوت بوده است. عمده مهاجرین شهرستان مهمترین مشکل خود را «رفت و آمد به شهر مشهد» عنوان نموده اند، نداشتن وسیله نقلیه شخصی، فقدان و ضعف وسایل حمل و نقل عمومی به شهر مشهد و ... در این زمینه موثر است همچنین مهاجرین مشکلات بهداشتی و آب را در رده های بعدی عنوان نموده اند.



نمودار (۴) میزان رضایت از زندگی مهاجران از زندگی در روستا به درصد.

در زمینه مهاجرت معکوس نباید نسبت به خانه های دوم حومه کلانشهر مشهد (خصوصاً سکونتگاههای روستایی شهرستان بینالود) بی تفاوت بود، در حال حاضر ۵۰۰ خانه دوم در روستای زشک، ۲۵۰ خانه دوم در حصار سرخ، ۲۵۰ خانه دوم در جاغرق، ۱۵۰ خانه دوم در روستای حصار، ۱۰۰ واحد در روستای ابرده و ۱۰۰ واحد در روستای ویرانی، ۹۰ واحد در چاهشک و ... وجود دارد. در واقع به قیمت نشستن زمین و تبدیل آن به کالای سرمایه ای طی دو دهه اخیر موجب گرایش بومیان و غیربومیان به سرمایه گذاری روی زمین و اراضی باغی گردیده و سکونت موقت مالکین را در ایامی از سال برای گذران اوقات فراغت به دنبال داشته است. لازم به ذکر است این بررسی صاحبان خانه های دوم را در بر نمی گیرد.

#### ب - یافته های استنباطی

در تحقیق حاضر عوامل موثر بر مهاجرت معکوس به کمک مطالعات گسترده کتابخانه ای و مصاحبه با دهیاران روستاهای مذکور و کارکنان بخشداری ها شناسایی گردید. عمده سوالات در پرسشنامه تحقیق با مقیاس رتبه ای بر اساس طیف لیکرت (۱ بیانگر بسیار کم، ۲ کم، ۳ متوسط، ۴ زیاد و ۵ خیلی زیاد) طراحی شد. در جدول ۴ کمیت و کیفیت علل مهاجرت معکوس به نواحی روستایی شهرستان بینالود آمده است.

جدول (۴) ارزیابی کمیت و کیفیت علل شکل‌گیری مهاجرت معکوس به نواحی روستایی شهرستان بینالود.

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	عوامل
۵۲.۸	۹.۸	۲۶.۸	۶.۵	۴.۱	برخورداری از وسیله حمل و نقل راحت تا شهر
۷۸.۹	۸.۹	۴.۹	۴.۹	۲.۴	داشتن زمین ارثی در روستا و امکان اشتغال در بخش کشاورزی
۷۲.۴	۶.۵	۱۱.۴	۷.۳	۲.۴	برخورداری از چندین منبع درآمد (باغداری، خرده فروشی و ...)
۴۰.۷	۸.۹	۱۴.۶	۱۵.۴	۲۰.۳	ضرورت شغلی و نزدیکی به محل کار
۵۲	۱۰.۶	۱۰.۶	۱۳.۸	۱۳	داشتن مسکن در روستا
۶۰.۲	۱۲.۲	۱۷.۱	۶.۵	۴.۱	حمایت دولت از روستائیان طی سالهای اخیر (وام مسکن، سهام عدالت و ..)
۴۶.۷	۷.۴	۱۰.۷	۱۸.۹	۱۶.۴	اجاره بهاء پائین مسکن در روستا
۴۵.۵	۶.۵	۹.۸	۱۷.۹	۲۰.۳	پیدا کردن شغل در محل
۴۶.۳	۱۰.۶	۵.۷	۱۷.۹	۱۹.۵	کسب درآمد بهتر
۴۳.۱	۱۰.۶	۱۹.۵	۱۱.۴	۱۵.۴	پائین بودن هزینه زندگی در روستا
۷۲.۴	۹.۸	۴.۱	۷.۳	۶.۵	بازگشت به موطن دوران کودکی و زادگاه
۶۸.۳	۷.۳	۵.۷	۱۱.۴	۷.۳	مناسبات خویشاوندی با روستائیان
۷۴.۸	۸.۹	۴.۹	۴.۹	۶.۵	رسیدن به سن بازنشستگی
۷۲.۴	۱۱.۴	۸.۱	۴.۱	۴.۱	ازدواج
۴۰.۷	۱۷.۹	۲۳.۶	۱۴.۶	۳.۳	وجود امنیت در روستا
۴۷.۲	۱۵.۴	۲۹.۳	۴.۹	۳.۳	استقبال خوب ساکنین از مهاجران
۴۳.۱	۱۱.۴	۲۳.۶	۱۶.۳	۵.۷	برخورداری روستا از خدماتی مثل گاز و ...
۷۸.۹	۷.۳	۴.۹	۵.۷	۳.۳	تعلق بومی
۷۴.۸	۱۷.۱	۳.۳	۲.۴	۲.۴	پیروی از خانواده
۷۶.۴	۱۱.۴	۸.۱	۳.۳	۰.۸	درمان
۴۸	۲۳.۶	۱۶.۳	۸.۱	۴.۱	برخورداری روستا از رفاه نسبی
۳۲.۵	۱۰.۶	۱۷.۹	۱۷.۱	۲۲	آب و هوای مناسب
۴۳.۴	۱۳.۹	۲۳	۱۱.۵	۸.۲	پائین بودن تراکم جمعیت و سکونت
۳۹.۸	۱۳.۸	۱۷.۹	۱۳	۱۵.۴	نبود آلودگی صوتی
۴۵.۵	۱۹.۵	۱۸.۷	۱۳	۳.۳	کیفیت راه و دسترسی بالا به شهر

ماخذ: یافته های تحقیق.

به منظور بررسی علل موثر بر مهاجرت بازگشتی از آزمون تی تک نمونه ای one sample t test استفاده شد. در این آزمون میانگین هر عامل با میانه نظری ۳ مورد مقایسه قرار گرفت. لازم به ذکر است نرمال بودن توزیع داده ها با توجه به طیف لیکرت توسط آزمون کولموگروف اسمیرونوف تایید گردید.

جدول (۵) ارزیابی علل مهاجرت معکوس در نواحی روستایی شهرستان بینالود.

Test Value = 3							گویه ها	
میزان اختلاف در سطح اطمینان ۹۵ درصد		اختلاف از میانگین	سطح معناداری (Sig)	مقدار آماره t	انحراف معیار	میانگین		
حد بالا	حد پایین							
-۰.۸۳	-۱.۲۶	-۱.۰۴۳	۰.۰۰۰	-۹.۵۴	۱.۱۷۳	۱.۹۶	بر خورداری از وسیله حمل و نقل راحت تا شهر	اقتصادی
-۰.۲۸	-۰.۸۸	-۰.۵۷۹	۰.۰۰۰	-۳.۸۷	۱.۵۹۶	۲.۴۲	اجاره بهاء پائین مسکن در روستا	
-۱.۴۰	-۱.۷۶	-۱.۵۸۳	۰.۰۰۰	-۱۷.۲۸	۰.۹۸۲	۱.۴۲	داشتن زمین ارثی در روستا و امکان اشتغال در بخش کشاورزی	
-۱.۲۲	-۱.۶۳	-۱.۴۲۶	۰.۰۰۰	-۱۳.۹۹	۱.۰۹۳	۱.۵۷	بر خورداری از چندین منبع درآمد (باغداری و ...)	
-۰.۰۷	-۰.۶۸	-۰.۳۷۴	۰.۰۱۵	-۲.۴۶	۱.۶۳۰	۲.۶۳	ضرورت شغلی و نزدیکی به محل کار	
-۰.۴۶	-۱.۰۳	-۰.۷۴۸	۰.۰۰۰	-۵.۲۳	۱.۵۳۲	۲.۲۵	داشتن مسکن در روستا	
-۱.۰۲	-۱.۴۵	-۱.۲۳۵	۰.۰۰۰	-۱۱.۴۴	۱.۱۵۷	۱.۷۷	حمایت دولت از روستائیان طی سالهای اخیر (وام مسکن، سهام عدالت و ..)	
-۰.۱۷	-۰.۷۹	-۰.۴۷۸	۰.۰۰۳	-۳.۰۷	۱.۶۶۷	۲.۵۲	پیدا کردن شغل در محل	
-۰.۲۳	-۰.۸۵	-۰.۵۳۹	۰.۰۰۱	-۳.۴۶	۱.۶۶۶	۲.۴۶	کسب درآمد بهتر	
-۰.۳۲	-۰.۸۸	-۰.۶۰	۰.۰۰۰	-۴.۲۸	۱.۵۱۵	۲.۴۰	پائین بودن هزینه زندگی در روستا	
-۱.۱۲	-۱.۵۹	-۱.۳۵۷	۰.۰۰۰	-۱۱.۵۶	۱.۲۵۸	۱.۶۴	بازگشت به موطن دوران کودکی و زادگاه	اجتماعی
-۰.۹۴	-۱.۴۵	-۱.۱۹۱	۰.۰۰۰	-۹.۲۸	۱.۳۷۶	۱.۸۱	مناسبات خویشاوندی با روستائیان	
-۱.۲۰	-۱.۶۵	-۱.۴۲۶	۰.۰۰۰	-۱۲.۶۶	۱.۲۰۷	۱.۵۷	رسیدن به سن بازنشستگی	
-۱.۲۶	-۱.۶۶	-۱.۴۶۱	۰.۰۰۰	-۱۴.۵۲	۱.۰۷۸	۱.۵۴	ازدواج	
-۰.۵۹	-۱.۰۴	-۰.۸۱۷	۰.۰۰۰	-۷.۱۹	۱.۲۱۸	۲.۱۸	وجود امنیت در روستا	
-۰.۸۲	-۱.۲۳	-۱.۰۲۶	۰.۰۰۰	-۹.۸۲	۱.۱۲۰	۱.۹۷	استقبال خوب ساکنین از مهاجران	
-۰.۵۴	-۱.۰۲	-۰.۷۸۳	۰.۰۰۰	-۶.۵۰	۱.۲۹۰	۲.۲۲	بر خورداری روستا از خدماتی مثل گاز و ...	
-۱.۳۵	-۱.۷۴	-۱.۵۴۸	۰.۰۰۰	-۱۵.۷۵	۱.۰۵۳	۱.۴۵	تعلق بومی	
-۱.۴۵	-۱.۷۷	-۱.۶۰۹	۰.۰۰۰	-۱۹.۷۰	۰.۸۷۶	۱.۳۹	پیروی از خانواده	
-۱.۴۷	-۱.۷۸	-۱.۶۲۶	۰.۰۰۰	-۲۱.۲۲	۰.۸۲۱	۱.۳۷	درمان	
-۰.۸۷	-۱.۳۰	-۱.۰۸۷	۰.۰۰۰	-۱۰.۰۵	۱.۱۵۹	۱.۹۱	بر خورداری روستا از رفاه نسبی	طبیعی
۰.۱۵	-۰.۴۴	-۰.۱۴۸	۰.۳۲۱	-۰.۹۹	۱.۵۹۱	۲.۸۵	آب و هوای مناسب	
-۰.۴۹	-۱.۰	-۰.۷۴۶	۰.۰۰۰	-۵.۸۱	۱.۳۶۸	۲.۲۵	پائین بودن تراکم جمعیت و سکونت	
-۰.۲۰	-۰.۷۷	-۰.۴۸۷	۰.۰۰۱	-۳.۴۰	۱.۵۳۵	۲.۵۱	نبود آلودگی صوتی	
-۰.۷۵	-۱.۱۸	-۰.۹۶۵	۰.۰۰۰	-۸.۷۹	۱.۱۷۷	۲.۰۳	کیفیت راه و دسترسی بالا به شهر	

مآخذ: یافته های تحقیق حاضر.

همان گونه که در جدول مشاهده می شود بجز «آب و هوای مناسب» که دارای سطح معنی داری بیش از ۰.۰۵ است، میانگین در سایر متغیرها معنی دار گردیده است. در بعد اقتصادی «ضرورت شغلی و نزدیکی به



محل کار» با میانگین ۲.۶۳ در بعد اجتماعی «برخورداری روستا از خدماتی من جمله گاز و ...» با میانگین ۲.۲۲ و در بعد طبیعی «آب و هوای مناسب» با میانگین ۲.۸۵ بالاترین میانگین را در هر بعد به خود اختصاص داده اند. بجز آب و هوای مناسب که معنی دار نگردید در سایر متغیرها بالاترین میانگین به ترتیب شامل «ضرورت شغلی و نزدیکی به محل کار» با ۲.۶۳، «پیدا کردن شغل در محل» با ۲.۵۲ «نبود آلودگی صوتی» با ۲.۵۱ «کسب درآمد بهتر» با ۲.۴۶، «اجاره بهاء پائین مسکن در روستا» با ۲.۴۲ «پائین بودن هزینه زندگی در روستا» با میانگین ۲.۴ «داشتن مسکن در روستا» و «پائین بودن تراکم جمعیت و سکونت در روستا» با ۲.۲۵، «برخورداری روستا از خدماتی من جمله گاز و ...» با میانگین ۲.۲۲ و «وجود امنیت» با ۲.۱۸ و نیز «کیفیت راه و دسترسی بالا به شهر» با ۲.۰۳ است. سایر عوامل دارای میانگین کمتر از ۲ هستند که در جدول نشان داده شده است. همچنین پائین ترین میانگین به «درمان» با ۱.۳۷ اختصاص دارد. همان گونه که مشاهده می گردد کلیه میانگین ها پائین تر از میانه نظری ۳ ارزیابی گردیده اند که این امر می تواند بیانگر وجود چند متغیر کلی تر در اقدام به مهاجرت بازگشتی خانوارهای نمونه باشد، به همین دلیل از تحلیل عاملی جهت رسیدن به چند متغیر یا عامل کلی تر در اقدام به مهاجرت بازگشتی مهاجران استفاده شد. در واقع بر آن هستیم متغیرهای تحقیق به تعداد کمتری متغیر که عامل نامیده می شوند کاهش یابد. هدف از انجام تحلیل عاملی رفع مشکل وابستگی درونی مجموعه ای از متغیرها و تلخیص آنها در چند مولفه یا عامل است (شریفی و خالدی، ۱۳۸۸: ۲۰۲).

#### تحلیل عاملی -

در این قسمت به بررسی میزان صحت مدل تجربی علل مهاجرت بازگشتی پرداخته شده است. با توجه به جدول ۶ نتایج آماره KMO نشان می دهد که کفایت مدل در حد متعادلی مورد تأیید است (KMO برابر با ۰.۸۰۲). همچنین نتایج آزمون کرویت بارتلت نیز این مساله را تأیید می کند ( $\text{sig.} < 0.05$ ) لازم به ذکر است که در این تحلیل برای استخراج مولفه ها از روش تحلیل مولفه های اصلی<sup>۱</sup> و برای دوران عامل ها از دوران واریماکس<sup>۲</sup> استفاده شد.

جدول (۶) نتایج آماره KMO و آزمون بارتلت در علل مهاجرت معکوس.

۰.۸۰۲	<b>Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.</b>	
۱۴۵۶.۰۹۷	<b>Approx. Chi-Square</b>	<b>Bartlett's Test of Sphericity</b>
۳۰۰	<b>df</b>	
۰.۰۰۰	<b>Sig.</b>	

مأخذ: مستخرج از پرسشنامه

در این مدل متغیرهای به کار گرفته شده در سنجش علل مهاجرت بازگشتی در شهرستان بینالود در هفت عامل خلاصه گردید که عوامل اول تا هفتم روی هم رفته ۶۹.۲۸ درصد از مجموع واریانس را توضیح داده است که درصد مورد قبول و بالایی به شمار می آید. نتایج به دست آمده از تحلیل عاملی در ذیل ۷ مولفه اصلی - به ترتیب شامل عوامل زیرساختی، اقتصادی، زیست محیطی، فرهنگی، تعلق مکانی، سن و بازنشستگی، و

<sup>۱</sup> . Principal Component Analysis.

<sup>۲</sup> . Varimax with Kaiser Normalization.

مسکن- بدین شرح اند: در میان عوامل زیرساختی عامل دسترسی به حمل و نقل آسان با ضریب ۰.۷۲، در عوامل اقتصادی عامل وجود فرصت های شغلی با ضریب ۰.۸۸، در عوامل زیست محیطی عامل آب و هوای مناسب و عامل نبود آلودگی صوتی با ضریب ۰.۸۲، در عوامل فرهنگی عامل پیروی از خانواده با ضریب ۰.۸۳، در عوامل تعلق مکانی عامل بازگشت به زادگاه و موطن کودکی با ضریب ۰.۸۶، و در عوامل سن و بازنشستگی عامل بازنشستگی و نیاز به استراحت با ضریب ۰.۸۲ و سرانجام مسکن به عنوان عامل هفتم با ضریب ۰.۸۲ مهمترین علل موثر بر شکل گیری مهاجرت معکوس در شهرستان بینالود شناسایی گردید.

جدول (۷) متغیرهای بارگذاری شده در عوامل هفت گانه مهاجرت معکوس.

متغیر	همبستگی	شماره عامل / نام عامل / مقدار ویژه / درصد واریانس تبیین شده
حمل و نقل آسان	۰.۷۲۲	عامل اول: عامل زیرساختی
برخورداري روستا از خدمات	۰.۷۰۴	مقدار ویژه ۶.۹۳۱
امنیت	۰.۷۰۲	درصد واریانس ۲۷.۷
کیفیت راه و دسترسی بالا به شهر	۰.۶۹۴	
پایین بودن هزینه زندگی	۰.۶۳۰	
وجود فرصت شغلی در روستا	۰.۸۸۴	عامل دوم: عامل اقتصادی
کسب درآمد بهتر	۰.۸۵۴	مقدار ویژه ۳.۰۰۳
فاصله کم و نزدیکی به محل کار	۰.۶۵۳	درصد واریانس ۱۲.۰۱
نبود آلودگی صوتی	۰.۸۲۵	عامل سوم: عامل زیست محیطی
آب و هوای مناسب	۰.۸۲۴	مقدار ویژه ۱.۸۸۹
تراکم پایین جمعیت	۰.۷۴۱	درصد واریانس ۷.۵
پیروی از خانواده	۰.۸۳۷	عامل چهارم: عامل فرهنگی
ازدواج	۰.۷۹۳	مقدار ویژه ۱.۶۵
استقبال خوب ساکنین	۰.۶۱۵	درصد واریانس ۶.۶
بازگشت به زادگاه	۰.۸۶۰	عامل پنجم: عامل تعلق مکانی
مناسبات خویشاوندی	۰.۸۲۷	مقدار ویژه ۱.۶۵۲
تعلق بومی	۰.۷۰۴	درصد واریانس ۶.۳۹
بازنشستگی	۰.۸۲۲	عامل ششم: عامل سن و بازنشستگی
درمان	۰.۷۵۵	مقدار ویژه ۱.۲۰۰
داشتن زمین ارثی و امکان اشتغال در بخش کشاورزی	۰.۶۵۳	درصد واریانس ۴.۸
داشتن مسکن در روستا	۰.۸۲۹	عامل هفتم: عامل مسکن
		مقدار ویژه ۱.۰۵۳
		درصد واریانس ۴.۲۱

مأخذ: مستخرج از پرسشنامه

عامل اول (عامل زیرساختی) با مقدار ویژه ۶.۹۳ به تنهایی ۲۷.۷ درصد از واریانس را تفسیر می‌کند و بیش‌ترین تأثیر را در بین عوامل دارد و به عنوان مهم‌ترین عامل معرفی می‌گردد. عامل دوم (عامل اقتصادی) با مقدار ویژه ۳ حدود ۱۲ درصد از واریانس را تفسیر می‌کند. عامل سوم (عامل زیست محیطی) با مقدار ویژه ۱.۸۸، ۷.۵ درصد از واریانس را تفسیر می‌کند. عامل چهارم (عامل فرهنگی)، با مقدار ویژه ۱.۶۵، ۶.۶ درصد از کل واریانس را تشریح می‌کند. عامل پنجم (عامل تعلق مکانی) با مقدار ویژه ۱.۶ قادر است ۶.۳۹ درصد از واریانس را تبیین کند؛ و عامل ششم (عامل سن و بازنشستگی) با مقدار ویژه ۱.۲، ۴.۸ درصد از کل واریانس را تبیین می‌کند. و عامل هفتم (عامل مسکن) با مقدار ویژه ۱.۰۵ توانسته ۴.۲۱ درصد واریانس جامعه را محاسبه نماید.

جدول (۸) عوامل هفت‌گانه مهاجرت معکوس و سهم درصدی هر یک از آن‌ها.

شماره عامل	عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس مقدار ویژه	درصد از کل عامل‌ها
۱	زیرساختی	۶.۹۳۱	۲۷.۷۲۵	۴۰.۰۱
۲	اقتصادی	۳.۰۰۳	۱۲.۰۱۱	۱۷.۳۳
۳	زیست محیطی	۱.۸۸۳	۷.۵۳۰	۱۰.۸۶
۴	فرهنگی	۱.۶۵۲	۶.۶۰۷	۹.۵۳
۵	تعلق مکانی	۱.۶۰۰	۶.۳۹۹	۹.۲۲
۶	سن و بازنشستگی	۱.۲۰۰	۴.۸۰۰	۶.۹۲
۷	مسکن	۱.۰۵۳	۴.۲۱۳	۶.۰۸
	جمع		۶۹.۲۸۵	۱۰۰

مأخذ: مستخرج از پرسشنامه

هدف از به کار بردن تحلیل عاملی در این تحقیق رسیدن به وضعیت جدیدی برای عامل‌ها بوده است تا بتوان آنها را بهتر تفسیر کرد. همان‌طور که در جدول ۸ نشان داده شده است، ۲۵ متغیر مورد بررسی در ۷ عامل خلاصه گردید در این بین عامل زیرساختی ۴۰.۰۱ درصد از کل عامل‌ها، عامل اقتصادی ۱۷.۳ درصد، عامل زیست محیطی ۱۰.۸ درصد، عامل فرهنگی ۹.۵ درصد، عامل تعلق مکانی ۹.۲ درصد و عامل سن و بازنشستگی ۶.۹ و عامل مسکن ۶ درصد کل عامل‌ها را به خود اختصاص داده است (شکل ۳).



شکل (۳) عوامل هفت گانه مهاجرت معکوس و سهم درصدی هر یک از آن‌ها.

### نتیجه گیری

شهرستان بینالود از نظر موقعیت استقرار، در حومه فعال و دگرگون‌شونده کلان‌شهر مشهد قرار دارد. به همین دلیل طی دو دهه گذشته تحت تاثیر رشد و توسعه سریع شهر مشهد به شدت دچار تحول شده و با پدیده‌ها و عملکردهای جدید ناشی از توسعه کلان‌شهر مشهد روبه‌رو گردیده است. این شهرستان به دلیل استقرار در فضای مجموعه شهری مشهد و تقسیم کار در فضای اقتصادی مجموعه شهری از خصوصیات و مطلوبیت‌های عملکردی ویژه و مختلفی برخوردار گردیده به طوری که طی سالهای اخیر جریان مهاجرت معکوس به سکونتگاههای شهری و روستایی این شهرستان شکل گرفته است. آمد و شدهای وسیع جمعیتی بین سکونتگاههای روستایی شهرستان بینالود و شهر مشهد (۴۴.۳ درصد مهاجران معکوس مورد مطالعه شاغل در شهر مشهد بوده و همچنین مبداء مهاجرت ۶۳.۵ درصد پاسخگویان شهر مشهد بوده است) بازتاب تجدید ساختار اقتصادی در این شهرستان طی دو دهه گذشته و موید ارتباط تنگاتنگ و بسیار نزدیک بین کلانشهر مشهد و روستاهای شهرستان بینالود است. نتایج تحقیق نشان داد علل اصلی شکل‌گیری جریان مهاجرت معکوس از دیدگاه مهاجران در بعد طبیعی «آب و هوای مناسب» در بعد اقتصادی «ضرورت شغلی و نزدیکی به محل کار» و در بعد اجتماعی «برخورداری روستا از خدمات و امکانات» بوده است. با توجه به اینکه میانگین کلیه متغیرهای شناسایی شده پائین تر از میانه نظری ارزیابی شده و این امر حاکی از وجود چند متغیر کلی تر در اقدام به مهاجرت معکوس خانوارهای نمونه تشخیص داده شد، از مدل تحلیل عاملی جهت رسیدن به چند متغیر یا عامل کلی تر در اقدام به مهاجرت بازگشتی مهاجران استفاده گردید.

تحلیل عاملی با تفسیر روابط میان ۲۵ متغیر و ترکیب بهینه آن‌ها، علل مهاجرت معکوس را در ۷ عامل معنادار خلاصه نمود، این عوامل روی هم ۶۹.۲۸ درصد واریانس را تبیین نمودند که درصد مورد قبول و بالایی به شمار می‌آید. در میان «عوامل زیرساختی» عامل دسترسی به حمل و نقل آسان با ضریب ۰.۷۲، در «عوامل اقتصادی» عامل وجود فرصت‌های شغلی با ضریب ۰.۸۸، در «عوامل زیست محیطی» عامل آب و هوای مناسب و عامل نبود آلودگی صوتی با ضریب ۰.۸۲، در «عوامل فرهنگی» عامل پیروی از خانواده با ضریب ۰.۸۳، در «عوامل تعلق مکانی» عامل بازگشت به زادگاه و موطن کودکی با ضریب ۰.۸۶، و در «عوامل

سن و بازنشستگی» عامل بازنشستگی و نیاز به استراحت با ضریب ۰.۸۲ و سرانجام «مسکن» به عنوان عامل هفتم با ضریب ۰.۸۲ مهمترین علل موثر بر مهاجرت معکوس در شهرستان بینالود شناسایی گردید. بر اساس نتایج تحقیق نواحی روستایی شهرستان بینالود از سال ۱۳۷۵ با تشدید پیچیدگی و تنوع مناسبات اقتصادی و اجتماعی گسترده ای مواجه گردیده است. توسعه زیرساخت‌ها به ویژه شبکه ارتباطی، آب، برق، انرژی و گسترش خدمات عمومی و رفاهی و زیرساخت‌های توسعه صنعتی و نظایر آن؛ (عامل اول در تحلیل عاملی با سهم ۴۰ درصدی) نظام اشتغال نواحی روستایی شهرستان را به عنوان حومه بلافصل مشهد دگرگون نموده و طیف گسترده ای از فعالیت‌های متنوع در عرصه‌های جدید گردشگری و خدمات وابسته و بخش صنعت علاوه بر باغداری و دامداری<sup>۱</sup> در منطقه ایجاد نموده است (عامل دوم در تحلیل عاملی با سهم ۱۷.۳ درصدی). وجود فرصت‌های شغلی متنوع در مراکز اقامتی و پذیرایی و تفریحی، حمل‌ونقل و ساختمان‌سازی، شکل‌گیری فعالیت‌های ویژه زنان در زمینه صنایع دستی و خانگی، توسعه باغداری و... همچنین وجود فرصت‌های شغلی در بخش صنعت به دلیل گسترش کاربری‌های صنعتی پس از اشباع اراضی شهرک صنعتی توس، به ویژه در حاشیه محور شاندیز (به عنوان اراضی بلافصل شهرک صنعتی) در قالب کارگاه‌های متعدد سنگ بری و تولید مبلمان و... موجب شکل‌گیری مهاجرت معکوس در این شهرستان گردیده است. نتایج تحقیق همسویی نسبی با مطالعه ظاهری ۱۳۹۰ در تبریز دارد در این بررسی ضمن اشاره به تاثیرات متقابل فضایی و روابط عملکردی بین کلانشهرها با نواحی پیرامونی و نقاط روستایی واقع در حوزه نفوذ آنها، به شکل‌گیری تغییراتی در ساختارهای جمعیتی، کارکردی، اقتصادی و نیز کالبدی جوامع روستایی اشاره می‌گردد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

<sup>۱</sup>. واحدهای صنعتی مرغداری، فعالیت‌های زنبورداری و پرورش آبزیان و ...

## فهرست منابع

۱. ربانی، رسول و طاهری، زهرا و روستا، زهرا (۱۳۹۰)، بررسی علل انگیزه های مهاجرت معکوس و تاثیر آن بر توسعه اجتماعی و اقتصادی (مطالعه موردی مهاجران تنکابن و رامسر)، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال دوم، شماره پنجم، تابستان ۹۰
۲. زنجانی، حبیب الله (۱۳۸۰)، مهاجرت، تهران، انتشارات سمت.
۳. شایان، حمید و مودودی، مهدی (۱۳۹۱)، تغییرات کارکردی موثر بر جمعیت پذیری بخش شاندریز، پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۹، بهار ۱۳۹۱.
۴. ظاهری، محمد (۱۳۹۰)، تحلیلی بر تاثیرات متقابل فضایی کلانشهر تبریز و روستاهای خوابگاهی پیرامون با تاکید بر مهاجرت معکوس و عوامل تاثیر گذار بر آن، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۶، شماره سوم، پائیز ۱۳۹۰، پیاپی ۱۰۲.
۵. غلامی باغی، سعید (۱۳۸۴)، ارزیابی اثار اقتصادی و اجتماعی مهاجرت روستایی و مهاجرت معکوس (بررسی موردی طرح بازگشت مهاجران استان همدان طی سالهای ۱۳۷۹-۱۳۸۲)، پایان نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر ابراهیم عباسی، دانشگاه تهران.
۶. فرید، یداله (۱۳۷۹)، شناخت شناسی و مبانی جغرافیای انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند
۷. لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸)، نظریات مهاجرت، شیراز، انتشارات نوید.
۸. لوکاس، دیوید و میر، پاول (۱۳۸۱)، درآمدی بر مطالعات جمعیتی، ترجمه حسین محمودیان، انتشارات دانشگاه تهران.
۹. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰
۱۰. مطیعی لنگرودی سیدحسن و قدیری معصوم مجتبی و رضوانی محمدرضا و نظری عبدالحمید و صحنه بهمن، تاثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (مطالعه موردی: شهرستان آق قلا)، پژوهشهای جغرافیای انسانی (پژوهش های جغرافیایی)، زمستان ۱۳۹۰؛ ۴۳(۷۸).
۱۱. مهندسین مشاور بافت شهر، (۱۳۸۱)، طرح گردشگری منطقه طرقله و شاندریز - مشهد، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری خراسان رضوی.
12. Barcus Holly, (2004), *Urban-Rural Migration in the USA: An Analysis of Residential Satisfaction*, *Regional Studies*, Volume 38, Issue 6, 2004, pages 643-657
13. Boyle, P.; Halfacree, K (1998), *Migration into rural areas: theories and issues*, School of Geography, University of Leeds, Leeds, UK.
14. Caitríona Ní Laoire, (2007) *The 'green green grass of home'? Return migration to rural Ireland*, *Journal of Rural Studies*, Volume 23, Issue 3, July 2007, Pages 332-344
15. Farrell, M.; Mahon, M.; McDonagh, J. (2012) *The rural as a return migration destination*, *European Countryside 2012 Vol. 4 No. 1 pp. 31-44*
16. Ma Zhongdong, (2001), "Urban labour-force experience as a determinant of rural occupation change: evidence from recent urban - rural return migration in China" *Environment and Planning A* 33(2) 237 - 255
17. Okali, D., Okpara, E. & Olawoye, J., (2001) *The Case of Aba and its Region, Southeastern Nigeria*, Working Paper Series on Rural-Urban Interactions and Livelihood Strategies, Working Paper 4, Human Settlements Programmed ILED, 3 End Sleigh Street, London, WCIH 0DD.

18. Pacion, m (1985), *Rural Geography*, Harpper and Row Publishers.
19. PAIII, R . F .(1965). *OP.cit*.
20. Stockdale, A.; Catney, G (2014), *A life course perspective on urban-rural migration: the importance of the local context*, *Journal Population, Space and Place* 2014 Vol. 20 No. 1 pp. 83-98
21. Wang ZiCheng; Yang WeiGuo (2013), *Self-employment or wage-employment?: On the occupational choice of return migration in rural China*. *Journal China Agricultural Economic Review* 2013 Vol. 5 No. 2 pp. 231-247
22. Zhao, Yaohui (2002), *Causes and Consequences of Return Migration: Recent Evidence from China*, *Journal of Comparative Economics*. Volume 30, Issue 2, June 2002, Pages 376–394

